

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تهدنامه‌ی اصالت اثر و رعایت حقوق دانشگاه

تمامی حقوق مادّی و معنوی مترتب بر نتایج، ابتکارات، اختراعات و نوآوری‌های ناشی از انجام این پژوهش، متعلق به **دانشگاه محقق اردبیلی** می‌باشد. نقل مطلب از این اثر، با رعایت مقررات مربوطه و با ذکر نام دانشگاه محقق اردبیلی، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است.

اینجانب **علی یوسفوند** دانش‌آموخته‌ی مقطع کارشناسی ارشد رشته‌ی **زبان و ادبیات فارسی** گرایش

مقاومت

دانشکده‌ی **ادبیات و زبان های خارجی** دانشگاه محقق اردبیلی به شماره‌ی دانشجویی ۹۱۱۱۴۱۳۱۱ که

در تاریخ

از پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود تحت عنوان: **بررسی محتوایی غزل های ادبیات انقلاب اسلامی (قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)**

دفاع نموده‌ام، متعهد می‌شوم که:

(۱) این پایان‌نامه را قبلاً برای دریافت هیچ‌گونه مدرک تحصیلی یا به عنوان هرگونه فعالیت پژوهشی در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی داخل و خارج از کشور ارائه ننموده‌ام.

(۲) مسئولیت صحّت و سقم تمامی مندرجات پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود را بر عهده می‌گیرم.

(۳) این پایان‌نامه، حاصل پژوهش انجام شده توسط اینجانب می‌باشد.

(۴) در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و مقررات مربوطه و با رعایت اصل امانتداری علمی، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در متن و فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده‌ام.

(۵) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده یا هرگونه بهره‌برداری اعم از نشر کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان‌نامه را داشته باشم، از حوزه‌ی معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه محقق اردبیلی، مجوزهای لازم را اخذ نمایم.

(۶) در صورت ارائه‌ی مقاله‌ی مستخرج از این پایان‌نامه در همایش‌ها، کنفرانس‌ها، سمینارها، گردهمایی‌ها و انواع مجلات، نام دانشگاه محقق اردبیلی را در کنار نام نویسندگان (دانشجو و اساتید راهنما و مشاور) ذکر نمایم.

(۷) چنانچه در هر مقطع زمانی، خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن (منجمله ابطال مدرک تحصیلی، طرح شکایت توسط دانشگاه و ...) را می‌پذیرم و دانشگاه محقق اردبیلی را مجاز می‌دانم با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات مربوطه رفتار نماید.

نام و نام خانوادگی دانشجو: **علی یوسفوند**

امضا

تاریخ

دانشکده‌ی ادبیات و زبان های خارجی

گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی گرایش ادبیات مقاومت

عنوان:

**بررسی محتوایی غزل های ادبیات انقلاب اسلامی (قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان
هراتی)**

استاد (اساتید) راهنما:

دکتر بیژن ظهیری ناو

استاد (اساتید) مشاور:

دکتر شکراله پورالخاص

پژوهشگر:

علی یوسفوند

تابستان ۱۳۹۳

دانشکده‌ی ادبیات زبان های خارجی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی گرایش ادبیات مقاومت

عنوان:

**بررسی محتوایی غزل های ادبیات انقلاب اسلامی (قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان
هراتی)**

پژوهشگر:

علی یوسفوند

ارزیابی و تصویب شده‌ی کمیته‌ی داوران پایان نامه با درجه‌ی .....

امضاء	سمت	مرتبه‌ی علمی	نام و نام خانوادگی
	استاد راهنما	دانشیار	دکتر بیژن ظهیری ناو
	استاد مشاور	استاد یار	دکتر شکراله پور الخاص
	داور		

تابستان ۹۳

تقدیم به:

ساحت مقدس حضرت علی(ع) و فاطمه زهرا(س) که معلمان واقعی انسانیت و معرفت و الگوی کامل بشریت هستند

و:

پدر و مادر عزیزم

و:

همسر عزیزم که مشوق اصلی من در ادامه تحصیل بودند که بدون دلگرمی‌های او این کار برایم میسر نبود

و:

فرزندان عزیزم که همیشه چشم به راهم بودند

و نیز:

به اساتید عزیز و دلسوزی که بدون مساعدت و همراهی آنها این کار و این تحصیل برایم واقعاً طاقت‌فرسا بود.

سپاسگزاری

بدون تردید، اگر کم‌ترین توفیقی در تدوین و تهیه این پایان‌نامه برایم حاصل شده است، پس از الطاف بی‌شمار الهی، مرهون و مدیون راهنمایی‌ها، دلسوزی‌ها، شکیبایی‌های استاد عزیز و ارزشمند جناب آقای دکتر بیژن ظهیری‌ناو است که برادرانه همراهم بوده است. لذا از زحمات دلسوزانه و خالصانه استاد عزیز و بزرگوار، که به من درس اخلاق و دانش و معرفت آموختند و فرا راه زندگی من قرار دادند نهایت تشکر و قدردانی می‌کنم و همچنین از استاد مشاور جناب آقای دکتر شکرالله پورالخاص که به حق در این مدت باعث دلگرمی و ادامه تحصیل من شدند و نیز به خاطر مشاوره‌ها و راهنمایی‌های ارزنده‌شان و کمک‌های امیدبخش او نهایت سپاس و امتنان را دارم.

و کلام آخر اینکه از تمامی اساتید عزیز و بزرگوار و دلسوزی که در طول تحصیل در دوره کارشناسی ارشد دلسوزانه در کنارم بودند و از محضر مبارک آنها بهره‌های اخلاقی و علمی بسیار برده‌ام، من باب «و من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً» زانوی ادب و سپاسگزاری در برابرشان می‌زنم و خاضعانه و خاشعانه آنها را می‌ستایم.

نام خانوادگی: یوسفوند	نام: علی
عنوان پایان نامه: بررسی محتوایی غزل ها در ادبیات انقلاب اسلامی (قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)	
استاد (اساتید) راهنما: دکتر بیژن ظهیری ناو استاد (اساتید) مشاور: دکتر شکرالله پورالخاص	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: زبان و ادبیات فارسی گرایش: مقاومت دانشگاه: محقق اردبیلی دانشکده: ادبیات و زبان های خارجی تاریخ فارغ التحصیلی: تعداد صفحه:	
<p>چکیده:</p> <p>غزل یکی از قالب های عمده و تأثیرگذار و میدان دار در تمامی ادوار گذشته و حال بوده است و مرکز پرگار سایر قالب های شعری است و زیباترین موضوعات در هر زمینه ای در این قالب سروده شده است و محمل موضوعات گوناگون و پرشور بوده است و متناسب با هر دوره ای، محمل مفاهیم و موضوعاتی از قبیل غنایی، عارفانه و حماسی و گاهی تلفیقی از همه آنها بوده است. قالب غزل همواره در همه زمان ها و دوره های شعری و حکومتی حضوری فعال و چشمگیر داشته است. این قالب تأثیرگذار با پیروزی انقلاب اسلامی و شروع جنگ تحمیلی و دفاع مقدس در اشعار شاعران انقلاب اسلامی و به خصوص شاعرانی چون: قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی، حیاتی دوباره و تازه پیدا کرد. این قالب شعری هم در فرم و ساختار و هم در موضوع و محتوا نسبت به دوره های گذشته تفاوت هایی داشت و تغییراتی با توجه به موقعیت زمانی و حماسی آن پیدا کرد. مهم ترین تغییرات و نوآوری های غزل های ادبیات انقلاب اسلامی و شاعران ذکر شده در فرم و ساختار و قافیه و ردیف و محتوای آنها حاصل شده است و کاملاً مشهود و نمایان است. نویسنده مهمترین تغییرات و نوآوری های غزل در فرم و ساختار و محتوا و مضامین و موضوعاتی قالب غزل را نسبت به دوره های گذشته ادبی را در غزل های ادبیات انقلاب اسلامی و مخصوصاً در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی بررسی کرده است و بسامد این نوآوری ها و تغییرات را بررسی نموده است. تغییرات موضوعی و محتوایی این قالب نیز فراتر از عاشقانه بودن و عارفانه بودن و یا تلفیقی از این دو به مسائل دینی، مذهبی، اجتماعی، سیاسی، شهادت و اعتراض پرداخته است که به بررسی این موضوعات و تحلیل آنها مبادرت نموده است و هر یک از آن موضوعات را شرح و توضیح داده است.</p>	
<p>کلید واژه ها: غزل، انقلاب اسلامی، ساختار، وزن و قافیه، محتوی، عاشورا، دفاع مقدس، شهادت، اعتراض، قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی</p>	

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و روش تحقیق

۱-۱	مقدمه.....	۲
۱-۲	بیان مسأله.....	۴
۱-۳	سوالات اصلی پژوهش:.....	۱۵
۱-۴	فرضیات پژوهش:.....	۱۵
۱-۵	اهداف (اهداف) پژوهش:.....	۱۵
۱-۶	ضرورت و اهمیت پژوهش:.....	۱۵
۱-۷	پیشینه‌ی پژوهش:.....	۱۶
۱-۸	مواد و روش‌شناسی پژوهش:.....	۱۷

فصل دوم: مبانی نظری

۱-۲-۱	غزل و سیر آن در ادوار گذشته (از آغاز تا قبل از مشروطیت).....	۱۹
۱-۲-۲	غزل عارفانه.....	۲۲
۱-۲-۳	غزل تلفیقی (عارفانه، عاشقانه).....	۲۴
۱-۲-۴	غزل وطنی.....	۲۶
۱-۲-۵	غزل نو یا تصویری.....	۲۷
۱-۲-۶	غزل مدحی.....	۲۸
۱-۲-۷	غزل سیاسی.....	۲۹
۱-۲-۸	غزلواره.....	۳۰
۱-۲-۹	محتوای غزل در ادوار مختلف شعری تا امروز.....	۳۱
۲-۲	سیر غزل در ادوار بعد از مشروطیت.....	۳۳
۱-۲-۲	تقسیم بندی غزل های ادبیات انقلاب اسلامی.....	۳۸
۱-۲-۲-۱	غزل های قبل از انقلاب اسلامی :.....	۳۸
۱-۲-۲-۲	غزل های بعد از انقلاب اسلامی :.....	۴۰
۲-۳	غزل -داستان ،غزل - حکایت:.....	۴۲
۲-۴	غزل - مثنوی:.....	۴۳

فصل سوم: بحث و بررسی

۱-۳	شعر دوره ی ادبیات انقلاب اسلامی.....	۴۸
۱-۳-۱	غزل های انقلاب اسلامی.....	۴۸
۱-۳-۲	شاعران غزل سرا.....	۴۹
۲-۳	ویژگی های سبکی و ساختاری غزل های قیصر امین پور، سلمان هراتی و علیرضا قزوه:.....	۴۹
۱-۳-۲-۱	وزن شعر.....	۵۰
۱-۳-۲-۲	قافیه.....	۵۱
۱-۳-۲-۳	ردیف.....	۵۳
۱-۳-۲-۴	استعاره.....	۵۵
۱-۳-۲-۵	تشخیص.....	۵۷
۱-۳-۲-۶	افعال.....	۵۹
۱-۳-۲-۷	ترکیبات.....	۶۱

- ۶۴.....۸-۲-۳- محور عمودی در غزل ها.
- ۶۷.....۹-۲-۳- عاطفه
- ۷۰.....۱۰-۲-۳- کنایه
- ۷۲.....۱۱-۲-۳- اعتقادات مذهبی
- ۷۴.....۳-۳- مضامین و محتوای غزل های ادبیات انقلاب اسلامی (قیصر امین پور، سلمان هراتی، علیرضا قزوه)
- ۷۴.....۱-۳-۳- مولودیه پیامبر و ولادت نور و روشنایی و هدایت
- ۷۵.....۲-۳-۳- غزل های علوی (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۷۷.....۱-۲-۳-۳- خانه نشینی حضرت علی (ع)
- ۷۸.....۲-۲-۳-۳- شهادت حضرت علی (ع)
- ۷۹.....۳-۳-۳- غدیر خم (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۸۱.....۴-۳-۳- غزل های شیعی (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۸۳.....۵-۳-۳- غزل های فاطمی (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۸۶.....۶-۳-۳- غزل های عاشورایی و کربلایی (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۸۶.....۱-۶-۳-۳- پیشینه شعر و غزل عاشورایی
- ۸۸.....۲-۶-۳-۳- مضامین عاشورایی در شعر و غزل ادبیات انقلاب اسلامی (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۹۰.....۳-۶-۳-۳- شخصیت والای امام حسین (ع) (امین پور، قزوه، هراتی)
- ۹۱.....۷-۳-۳- مهدویت و انتظار (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۹۲.....۱-۷-۳-۳- شخصیت والای امام زمان (عج) (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۹۴.....۲-۷-۳-۳- غیبت و ظهور (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۹۵.....۳-۷-۳-۳- انتظار فرج امام زمان (عج) (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۹۷.....۸-۳-۳- شخصیت والای امام رضا (ع) (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۹۸.....۹-۳-۳- ولایت فقیه (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۰۱.....۱۰-۳-۳- شخصیت امام خمینی (ره) (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۰۲.....۱-۱۰-۳-۳- جنبه های شخصیتی امام (ره) (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۰۴.....۲-۱۰-۳-۳- در سوگ ارتحال امام خمینی (ره) (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۰۵.....۱۱-۳-۳- جنگ تحمیلی و دفاع مقدس (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۰۸.....۱۲-۳-۳- شهادت (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه و سلمان هراتی)
- ۱۱۱.....۱-۱۲-۳-۳- آرزوی شهادت (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۱۳.....۲-۱۲-۳-۳- یاد شهیدان (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۱۴.....۳-۱۲-۳-۳- تمنای شهادت (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۱۶.....۴-۱۲-۳-۳- راز و نیاز با شهیدان (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۱۷.....۵-۱۲-۳-۳- تصویر سازی از شهدا (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۱۹.....۶-۱۲-۳-۳- در سوگ شهیدان (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۲۰.....۷-۱۲-۳-۳- ذکر اسامی شهدا (در غزل های قیصر امین پور، علیرضا قزوه، سلمان هراتی)
- ۱۲۰.....۱-۷-۱۲-۳-۳- شهید کوه پیما
- ۱۲۰.....۲-۷-۱۲-۳-۳- شهید (عاصمی)
- ۱۲۱.....۳-۷-۱۲-۳-۳- سید حسین طباطبایی
- ۱۲۱.....۴-۷-۱۲-۳-۳- شهید سید مرتضی آوینی، سید شهیدان اهل قلم

۱۲۲	.....سرداران حاج همت و چمران.....۳-۳-۱۲-۷-۵
۱۲۲	.....سرداران خرازی و زین الدین.....۳-۳-۱۲-۷-۶
۱۲۳	.....عزیز الله گلین مقدم.....۳-۳-۱۲-۷-۷
۱۲۳	.....غزل اجتماعی(در غزل های قیصرامین پور،علیرضا قزوه ،سلمان هراتی):.....۳-۳-۱۳
۱۲۴	.....اعتراض و دل‌تنگی.....۳-۳-۱۳-۱
۱۲۵	.....فراموشی شهیدان.....۳-۳-۱۳-۲
۱۲۶	.....بی تفاوتی به ارزش ها.....۳-۳-۱۳-۳
۱۲۷	.....خود اتهامی.....۳-۳-۱۳-۴
۱۲۹	.....جاماندن از قافله شهیدان.....۳-۳-۱۳-۵
۱۳۰	.....غزل حماسی(در غزل های قیصرامین پور،علیرضا قزوه ،سلمان هراتی).....۳-۳-۱۴
۱۳۱	.....غزل عرفانی (در غزل های قیصرامین پور،علیرضا قزوه ،سلمان هراتی).....۳-۳-۱۵
۱۳۲	.....فلسطین (در غزل های قیصرامین پور،علیرضا قزوه ،سلمان هراتی).....۳-۳-۱۶
۱۳۴	.....اعتقادات دینی و مذهبی(در غزل های قیصرامین پور،علیرضا قزوه ،سلمان هراتی).....۳-۳-۱۷

فصل چهارم: نتایج

۱۳۷	.....نتیجه گیری.....
۱۴۰	.....فهرست منابع و مأخذ:.....

فصل اول:

کلیات و روش تحقیق

ادبیات تابلو و آیینی تمام‌نمای فرهنگ و هویت و تفکرات و اندیشه‌ها و باورهای یک ملت است و فرهنگ و تمدن هر ملت با همه تحولات سیاسی و اجتماعی خود در ادبیات او انعکاس می‌یابد. شعر فارسی بخش قابل‌قبولی از ادبیات فارسی را به خود اختصاص می‌دهد و مردم این دیار از زمان‌های قدیم با شعر فارسی انس گرفته و آن را بیان می‌نمودند.

شعر بخشی از زندگی مردم ایران زمین را تشکیل می‌دهد و با آداب و سنن و فرهنگ ناب آن عجین گشته است. ادبیات شفاهی و ادبیات عامه که به صورت شعر سروده شده است، مراسم و مجالس شاهنامه‌خوانی و حافظ‌خوانی که بخشی از زندگی مردم این سرزمین بوده است خود دلیلی است بر مدعا، تا جایی که در فرهنگ و زبان‌ها ما هر کلامی در مقام حجیت اگر به بیتی و مصرعی آراسته شده باشد قابل‌قبول و پسندیده است. شعر فارسی بعد از اسلام، از زمان رودکی تاکنون ادوار و فراز و نشیب‌های زیادی را گذرانده است و حماسه‌سرایی‌هایی که در جهت بیدار کردن حس خودباوری زبان و ملیت فارسی موجب به وجود آمدن شاهکارهای خوبی شده است. پیدایش عرفان و تصوف و تاثیر و تاثر آن با شعر فارسی که باعث به وجود آمدن شاهکارهایی چون مثنوی معنوی و غزلیات حافظ و... گردید و نیز نمونه‌های ادب‌غنایی و تعلیمی که سرشار از نکات ارزنده‌ی اخلاقی و فرهنگ و آداب و رسوم گذشتگان است، همه نشأت گرفته از فرهنگ و ادب مردم این مرز و بوم در شعر فارسی است و برآن نیز تاثیر خوبی گذاشته است.

هدایت شعر فارسی تا دوران مشروطیت در احاطه طبقه خاصی بود و به جز ادبیات شفاهی، اکثر مردم به دلیل عدم توانایی در خواندن و نوشتن از آن بی‌نصیب بودند. دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی که قبل از مشروطیت آغاز شد و با انقلاب مشروطیت و بعد از آن ادامه یافت و به وجود آمدن نهادی‌های اجتماعی جدید از قبیل مدارس، مطبوعات، حزب‌های سیاسی و غیره باعث گردید که شعر فارسی به درون جامعه کشیده شده و به عنوان وسیله‌ای برای بیان عقاید و تفکرات سیاسی و اجتماعی و اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و... قرار گیرد. به همین خاطر شعر از دوره مشروطیت و پس از آن رنگ و بوی دیگری می‌یابد و مضامین و مفاهیم و درون‌مایه‌های آن تحت تاثیر جریان‌های سیاسی و اجتماعی به موضوعاتی از قبیل فرهنگ، استبداد، حریت و آزادی، وطن و... می‌پردازد.

قالب غزل که تا قبل از این دوره در برگزیده موضوعات عاشقانه، عارفانه و گاه تلفیقی از این دو موضوع بوده است. در دوران مشروطیت به دلیل مبارزات مردم علیه استبداد و استعمار محمل موضوعاتی

از قبیل وطن ، آزادی ، استبداد و ... بوده است ، پس از انقلاب مشروطیت جریان شعر نو با تاثیر و اقتباس از شعر غربی و اروپایی پا به میدان گذاشت . پس با این وضعیت در این دوره با دو جریان شعری روبرو هستیم.

یکی جریان نوگرایی امروز می باشد که متاثر از شعر های بدون وزن غربی ها در قالب شعر نیمایی و پس از آن در قالب شعر سپید و آزاد تداوم یافت که هم از نظر ساختار و هم چگونگی بیان با شعر سنتی تفاوت های ریشه ای داشت . دیگری شعر سنتی که آن نیز خود در دو گروه سیر کرد : گروه اول به همان سبک و سیاق قدیمیان و به تبعیت از آنان شعر سرودند و گروه دوم در قالب های سنتی، تلاش داشتند تا مفاهیم و مضامین نو بیاورند . به همین خاطر نو گرایی و سنت گرایی دو جریان شعری بودند که با هم در کشمکش بودند . اما واقعیت طوری دیگری بود و آن این بود که تا چند دهه قبل از انقلاب اسلامی ایران شعر نو رشد قابل توجهی کرده بود تا آن جا که میدان را بر شعر کلاسیک تنگ کرده ، و آن را منزوی نمود، اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و با شروع جنگ تحمیلی و دفاع مقدس و رواج و بروز شعر جنگ، قالب های کهن شعر فارسی مخصوصا غزل و مثنوی و و رباعی و ... دوباره به میدان آمدند و چند سالی پس از پیروزی انقلاب اسلامی این شعر کلاسیک بود که میدان داری کرد و شعر نو را برای مدتی به حاشیه برد .

سبک ها و دوره های ادبی جوشش دگرگونی های اجتماعی ، سیاسی ، فرهنگی هر دوره ای هستند و تحولات اجتماعی و سبک ها همواره در تاثیر و تاثر از همدیگر می باشند .

انقلاب اسلامی ایران که به رهبری پیامبر گونه حضرت امام خمینی (ره) و خون هزاران شهید به ثمر نشست، به عنوان حادثه ای بزرگ ، تحولات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و ... را در سطح کشور اسلامی و بلکه فراتر از مرزهای آن به وجود آورد و همه زیر ساخت های فکری ، ایدئولوژی ، فلسفی و هنری و عقیدتی جامعه را متحول کرد و بر آنها تاثیر گذاشت که یکی از این تاثیرها و تحولات در حوزه ی شعر و ادب است . شعر نیمایی و نو که تا قبل از به ثمر نشستن انقلاب اسلامی یکه تازی می کرد و شعر سنتی را به عقب رانده بود با پیروزی انقلاب اسلامی به دلیل گرایشات و سلیقه های فکری و عقیدتی شاعران نوگرا، چند سالی کم فروغ شد و شعر سنتی با همه قالب های کهن خود دوباره پا به میدان گذاشت و نوعی بازگشت دوباره ادبی برایش صورت یافت. هرچند که بعد از گذشت سال ها و گرایش برخی از شاعران انقلاب اسلامی به شعر نو، این شعر نیز به عنوان یک قالب شعری در جوار شعر سنتی دوباره نمایان شد و به حیات خود ادامه دادو طریق خود را طریقت بخشید .

واقعیت شعر انقلاب اسلامی، شعر مردمی به معنای واقعی کلمه است و سرایندهگان آن هم دوش و هم صدا و هم زبان و هم دل و هم درد دردها و آرام مردم هستند و با بیانی دیگر شعر انقلاب اسلامی ایران را می توان تاریخ منظوم و هویت واقعی انقلاب اسلامی دانست که جدا از هیاهوهای غربگرایانه دوره های

پیش منزلت حقیقی و واقعی خود را در بیان توده مردم به دست آورد. شعری که شاعران آن از اقتیاس واژه هایی چون قاصدک، پنجره، زمستان و شب و تاریکی واختناق و ... بی نیاز هستند و در مقابل در میان واژگان زیبایی چون ایثار و گذشت و خون و شهادت غلطیده اند و از در یوزگی احساس و عاطفه ساختگی و بی روح و نشاط دور هستند؛ زیرا آنها به عشق و عرفان واقعی متصل هستند و شعر انقلاب اسلامی نمونه ای عالی و رفیع از غفلت ستیزی و بیداری و حاکم بودن خویش و نوعی رجعت به خویشتن و واقعی خویش و مبارزه با روشنفکر غربزده و فرهنگ تصنعی آن است. مضامین و مفاهیم و محتوای آن پیوندی است از حماسه و عرفان و اخلاق و مذهب که در موضوعاتی چون شعر آیینی و مذهبی و دینی و اعتقادی و شعر سیاسی و اجتماعی سروده شده است.

به عبارتی دیگر تمامی قالب های سنتی رایج شعر فارسی در دوره انقلاب اسلامی ظهوری دوباره یافتند: اما قالب های غزل، قصیده، مثنوی و رباعی از قالب های جلو دار شعر انقلاب اسلامی به حساب می آیند که بنا به ضروریات این دوره در هر کدام از آنها تغییرات و دگرگونی هایی روی داده است. قالب غزل یکی از قالب های اصیل و کهن شعر فارسی است که با ظهور دوباره در ادبیات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس تغییرات و نو آوری هایی را پشت سر گذاشته است که یکی از آنها تغییرات در فرم و ساختار غزل است و نیز تغییرات و نو آوری هایی که نیز در وزن و قافیه و ردیف آن به وجود آمد و دیگر تغییر و نو آوری در این قالب تاثیر گذار و میدان دار، تغییری بود که در موضوع محتوا و مضامین و مفاهیم آن صورت گرفت. و مضامین و محتوای آن در شعر انقلاب اسلامی و دفاع مقدس در موضوعات شعر آیینی و مذهبی، عاشورایی، ائمه، شهادت، حماسه، اعتراض و شعر سیاسی و اجتماعی و خصوصا شعر جنگ ارائه گردید. در هر حال قالب غزل در شعر دوره ادبیات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس همچنان یکه تاز و عرصه دار و میدان دار بود و لطیف ترین و پرطراوت ترین الفاظ در جان آن دمیده شد و محمل موضوعات و مضامین متنوع و خاص این دوره بود و طراوات خاصی به شعر این دوره بخشید.

۱-۲- بیان مسأله

ابتدا در مورد غزل و تعریف آن و چگونگی محتوای غزل در دوره های قبل:

غزل یک قالب شعری و یا یکی از انواع ادبی است که از دوره اول تا زمان معاصر با نشیب و فرازهایی در میان فارسی زبانان رواج داشته است و مجموعه های ارزشمند و شاهکارهای شاعران بزرگ چون حافظ، سعدی، انوری، مولوی، عراقی، صائب تبریزی و ... در این قالب شعری آفریده شده است.

غزل در لغت به معنای عشق بازی است و در اصطلاح عبارت است از ابیاتی چند بر یک وزن و قافیت مشتمل بر مضامین بلند و دلنشین در تصویر احوال عاشق و جمال معشوق و شرح رنج فراق و شوق وصال و نظایر آن.

تعداد بیت های غزل را از ۷ تا ۱۳ نوشته اند، ولی غزل های سه بیتی نیز از شعرا دیده شده است.

تا زمان حکیم سنائی غزنوی (م / ۵۲۵ ه. ق .) ترتیب غزل سرو سامانی نداشت ، حکیم غزنوی ، غزل را سروصورتی داد و شماره ابیات آن را محدود ساخت و «تخلص» یعنی یاد کردن نام شاعر را در آخر غزل معمول و متداول گردانید. حسن تخلص گاه در غزل نیز به کار است و آن چنان است که شاعر گاه در پایان شعر ، یک یا چند بیتی در مدح ممدوح می آورد .

معانی و مضامین غزل لطیف و غیر از مطالب و مضامینی است که در سایر انواع شعر بیان می گردد .
غزل های شعرای سبک عراقی را رقت و لطافتی خاص است و گاه شاعران مضامین عرفانی را در غزل گنجانیده و غزلیات متعالی به وجود می آورند (سادات ناصری ۱۳۷۲: ۴۴)

غنا در ادبیات فارسی عمدتاً در سه قالب غزل و مثنوی و رباعی مطرح است . اما تغزل قصیده همان است که در اواخر قرن پنجم مستقل شد و نوع ادبی غزل را به وجود آورد. غزل در قرن ششم که قصیده در حال زوال بود پا گرفت و در قرن هفتم رسماً قصیده را عقب راند و به اوج رسید. ممدوح رفته بود و معشوق آمده بود. این معشوق گاهی زمینی است اما مانند معشوق تغزل پست نیست و در غزل لفظی عاشقانه مطرح است (سعدی) و گاهی آسمانی است و در غزل معنوی عارفانه (مولوی) مطرح است . موضوعات اصلی غزل بیان احساسات و ذکر معشوق و شکایت از بخت روزگار است هر چند غزلیات قدیم فارسی شباهت تامی به تغزل دارد اما فرق بین آن ها یکی در معشوق مطرح در شعر است و دیگری در لحن شعر . لحن تغزلات شاد و لحن غزل غمگینانه است . تغزل بیرون گرایانه است و غزل درون گرایانه و معمولاً زبان تغزل حاوی مختصات سبک خراسانی و زبان غزل مشتمل بر خصوصیات سبک عراقی است .

در تغزل با سه نوع معشوق سرو کار داریم: ۱- معشوق مذکر یا همان ترکان نوجوان لشگری در قرون نخستین تاریخ ایران ۲- معشوق زن که در حقیقت کنیز شاعر است ۳- معشوقی که کهن الگوی آن ایزد بانوها و الهگان و خدایان مؤنث و زنان رئیس بر جوامع زن سالاری و مادر مدارانه اعصار کهن است .

هر چند غزل فارسی تحت تأثیر ادبیات عرب به وجود آمد . بدین معنی که در ادبیات عرب قصاید غنائی رواج یافت . و در قرن پنجم به تقلید از این قصاید غنائی غزل فارسی به عنوان نوع مستقلی از قصیده جدا شد . اما موضوعات غزل فارسی اصالت دارد و مثلاً غزل عرفانی به سبک شاعران ما در ادبیات عرب نادر است (شمیسا ، ۱۳۶۹ ، ۱۹۳)

در ادبیات انقلاب اسلامی که قالب های کهن به عنوان شعر کلاسیک در مقابل شعر نو مجدداً احیا شدند غزل نیز به عنوان یکی از وسیع ترین عرصه های شعری ادبیات انقلاب اسلامی مطرح گردید و شاعران بزرگی چون قصیر امین پور و سلمان هراتی و علیرضا قزوه و ... به غزل سرایی پرداختند. اما مضامین، مفاهیم و درون مایه های غزل های این دوره متفاوت از دوره های گذشته است. در عصر انقلاب بر خلاف دوره های قبلی مفاهیم و موضوعات دینی، مذهبی، عرفانی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و مسائل روز را به

طور مستقیم در قالب غزل ریخته اند. بدیهی است که غزل های این دوره مانند سایر قالب شعری، تصاویر، خیال پردازی ها، ترکیبات، اصطلاحات مضمون سازی ها و... ادبیات انقلاب را دارد.

محتوای غزل های ادبیات انقلاب اسلامی :

۱- شعر جنگ، بیان مفاخره ها و دلاوری های رزمندگان و تشویق و تحریض آنان به جنگ و مفاخره ها و دلاوری های رزمندگان و تشویق و تحریض آنان به جنگ و مفاهیمی چون ایثار و گذشت و فداکاری و .... که پیوند با مفاهیمی چون کربلا، عاشورا، امام حسین (ع) و حضرت زینب (س) و فرهنگ شهید و شهادت پیدا می کند و نیز پرداختن به شخصیت امام خمینی (ره)؛

۲- مسائل دینی، موضوع امامت و ولایت، ولایت فقیه، فرهنگ انتظار و مهدویت و واژه هایی چون شیعه، غدیر و بعثت ...

۳- پرداختن به ارزش های اسلامی و آرمان های امام (ره) و انقلاب و یا دو خاطره جنگ و شهدای جنگ تحمیلی و امام (ره)، بی تفاوتی و دنیا زدگی، ستایش مجاهدان جبهه و حامیان پشت جبهه، دعوت به وحدت و یکپارچگی، ستایش و تکریم شهیدان و جانبازان، بهره گیری از نمادها، طرح اسوه ها. غزل:

غزل وسیع ترین عرصه شعری انقلاب اسلامی و دفاع مقدس است. از همان سال های نخست انقلاب اسلامی و دفاع مقدس تا به امروز غزل با تمام ظرفیت ها و استعدادهايش در خدمت ارزش ها، باورها و عواطف و احساسات نسل انقلابی قرار گرفته است. امتزاج حماسه و عرفان در غزل و پیوند آن با فرهنگ اسلامی به ویژه فرهنگ عاشورا و انتظار همراه با آمیزه ای از نرمش و خشونت در محتوای اشعار به خوبی نمایان است.

ترکیب غزل و مثنوی یکی دیگر از قالب های رایج این دوره است که گاه به آن «غزلوی» می گویند. مشهورترین غزل سرایان این دوره عبارتند از قیصر امین پور، سلمان هراتی، علیرضا قزوه، حسینی، اوستا، مردانی و ... است. (سنگری، ۱۳۸۹: ۴۰)

نهضت غزل نو مربوط به ادبیات انقلاب اسلامی است با شاعرانی مشخص و سبک و سیاقی ویژه. غزل ماندگارترین شکل شعری ماست. تنها دلیلی که هم شاید به کرات بیان شده است تحمل درد مشترک است و اینکه بار گران فراق را بر گردن داشته است. غزل در این دوره قدری به شعار زدگی مبتلا شده است باید توجه داشت که این قالب ظریف و شنگ، جان مایه از شور و عشق دارد و در شعار گونگی ملول می شود و از تب و تاب می افتد و هر که شورش بیشتر باشد خوش تر می سراید.

غزل در شعر انقلاب از اهمیت ویژه ای برخوردار است. اول اینکه فضل تقدم با اوست چرا که در این عصر هیچ یک از قالب های شعری حضور مؤثری نداشتند.

قالب های سنتی از رونق افتاده بودند و شکل های جدید شعری مورد اقبال شاعران انقلاب نبودند . بنابراین فقط محمل مضمون شعر در آغاز غزل بود .

فراوانی غزل و غزل سرایان یکی دیگر از وجوه اهمیت آن در این نوع ادبی است . کمتر شاعری را از میان شاعران می توان سراغ کرد که تجربه ای در غزل نداشته باشد. حماسه و عاطفه در غزل های این دوره با تجربه رزم آمیخته شده است. اینک غزل واسطه العقد قالب های شعری ، بهترین ساخت برای انتقال مفاهیم عرفانی، فلسفه و روحیه حماسی - ملی است .

در غزل های ادبیات انقلاب اسلامی نظم عمودی غزل یعنی پیوستگی مطالب و عدم نظم پریشان و یکدست بودن و دارای آغاز و پایان حساب داراست .

غزل های حماسی:

وقتی می گوئیم انقلاب در موقعیتی آغاز می شود که از میان شکل های شعری قالب غزل از همه فراگیرتر و گسترده تر است ، وقتی می دانیم جنگ در طلیعه انقلاب پدید آمده است ، پس حماسه باید در جای غزل دویده باشد و انواع ادبی غزل - حماسه پدید آمده باشد . سابقه این نوع تغزل به سال های دور برسد .

نوع دیگر از غزل های رایج در ادبیات دفاع مقدس غزل عارفانه های حماسی و غزل های سوگنامه حماسی و غزل - داستان است .

غزل هایی با وزن های بلند :

شعرهای آغازین انقلاب دارای وزن کوتاه و آهنگ تند است . چرا که وزن کوتاه و آهنگ تند لحن حماسی و مجال تنگ فرصت را به خوبی نشان می دهد . اما رفته رفته با درونی شدن جنگ و بروز مسائل عاطفی آن ، از قبیل تشیع های دسته جمعی ، بمباران شهرها و ... لحن حماسی اشعار به نرم آهنگی تغییر کرد و فاصله بین هجاها بیشتر شد و بدین ترتیب وزن های بلند جانشین وزن های کوتاه شد .

استفاده از وزن های بلند به دو دلیل صورت گرفته است :

۱- نیاز عاطفی ۲- حسن نوجویی و نو آوری

و اینکه غزل در ادبیات انقلاب اسلامی: بیشترین بسامد شاعران را به خود اختصاص می دهد. با طنین روح انداز غزل، با ازدحامی از تصاویر ملموس و بهره گیری از عنصر تخیل . تنوع اوزان ، بهره جستن از نکات بلاغی و ادبی برجسته، اختصار گویی، غلیان احساس و عاطفه، زبان روان و دلنشین ، موسیقی درونی و بیرونی مصراع ها ، برخورداری از واژگان زیبا در لفظ و به کار گیری تصویر پردازهایی ملایم از هم مهم تر شیوایی و روانی کلام از شاخص ترین ویژگی های فنی و سبکی غزل ادبیات انقلاب اسلامی است .

غزل ادبیات انقلاب اسلامی با تمام ظرفیت ها و استعدادهایش در خدمت ارزش ها و باورها و عواطف و احساسات نسل انقلاب بوده است. در غزل ادبیات انقلاب اسلامی با توجه به امتزاج حماسه و عرفان و

اعتراض در عرصه فرهنگ دینی و مذهبی میدان داری شعر ادبیات انقلاب اسلامی را بر عهده گیرد، و با محتوای جنگ، شهادت طلبی مجاهدان، ایثارگری و فداکاری و صبر و مقاومت بازیگری نقش اول را در بیان سایر قالب های شعری به عهده گرفته است. (کافی، ۱۳۹: ۸۰)

قیصر امین پور و بررسی محتوای غزل های او :

ابتدا مختصری درباره ی خود قیصر امین پور بیان می کنیم و سپس در مورد ویژگی های محتوایی غزل های او بحث می کنیم و با بررسی غزل های او به ویژگی های محتوای او پی خواهیم برد. شاعر نام آشنا و توانای انقلاب اسلامی، زنده یاد قیصر امین پور در دوم اردیبهشت یک هزار و سیصد و هشت درگتوند دزفول متولد شد. دوران تحصیل خود را در دزفول گذراند سپس در رشته دامپزشکی دانشگاه تهران پذیرفته شد اما آن را رها کرد و در رشته ی جامعه شناسی ادامه تحصیل داد اما آن را رها کرد و به رشته ادبیات فارسی روی آورد، و از قیصر امین پور سیزده کتاب به یادگار مانده که نه جلد آن مجموعه شعر است. امین پور نه تنها در شعر و غزل از رساترین صداهای انقلاب اسلامی است که در نثر، نقد و حوزه ادبیات کودک و نوجوان نیز از تأثیر گذارترین چهره های ادبی روزگار ما محسوب می شود. او سرانجام در سه شبه هشتم آبان ماه هشتادوشش پس از تحمل هشت سال درد و رنج تصادف به دیار باقی شتافت و در زادگاهش گتوند به خاک سپرده شد.

آثار قیصر امین پور:

۱- تنفس صبح، مجموعه شعر ۲- در کوچه آفتاب، مجموعه دو بیتی و رباعی ۳- توفان در پرانتز مجموعه نثر ادبی ۴- ظهر روز دهم، منظومه عاشورایی برای نوجوانان ۵- مثل چشمه، مثل رود، شعر نوجوان ۶- بی بال پریدن، نثر ادبی ۷- آینه های ناگهان، مجموعه شعر ۸- به قول پرستو، مجموعه شعر نوجوان ۹- گزیده اشعار ۱۰- گل ها همه آفتاب گردانند، مجموعه شعر ۱۱- سنت و نوآوری در شعر معاصر ۱۲- شعر کودکی، تحقیق ادبی ۱۳- دستور زبان عشق، مجموعه شعر

محتوای غزل قیصر امین پور :

غزل قیصر امین پور سرشار از تصویرهای تازه، مضمون های نو، برداشت های شگفت و غافلگیرکننده از مسائل و پدیده هاست. سلامت زبان و ساختار و نحو سالم در غزل او در کمتر شاعری همچون وی در شعر پس از انقلاب می توان سراغ گرفت. در غزل او تعقید و پیچیدگی لفظ دیده نمی شود. او همراه شاعران در جبهه حضور یافت و غزل او با ادراک جبهه از جبهه می گفت (سنگری، ۱۳۹: ۲۸)

قیصر امین پور علاوه بر اینکه به عنصر تهییج آفرینی در غزل ادبیات انقلاب اسلامی بیشتر از همه عصران خود اهمیت داده است. فضای کلی غزل او در این حوزه با ترکیبی از تشویق و تحریض، حماسه سرایی، ارزش مداری دینی و مذهبی، به فضای روحانی و معنوی مبدل ساخته است. یکی از مؤلفه های

امین پور در این حوزه آوردن ترکیب‌ها و تعابیری است که به شکل رجز خوانی و ساماندهی جنگ روانی در مقابل دشمن نقش بسته است .

قیصر امین پور رجزخوانی یا جنگ روانی در مقابل اهریمن را در غزل‌هایش با هیجان و تشویق در هم آمیخته است و به این صورت ذهن مخاطبان را به جانب استقلال طلبی و دفاع جانانه از دین و وطن فرا خوانده است .

قیصر امین پور در یک غزل کوتاه پیوند حماسه و عرفان را به خوبی تجسم بخشیده است و بیان کرده است که رزمندگان اسلام با آموختن درس عرفان از مکتب جبهه ، قدم در راه سلوک الهی نهاده و در منتهی الیه عشق خویش که همانا پرپر شدن در آستانه دوست است به آرامش می‌رسند .

گاز پیدا و گاه پنهانند	بازی آفتاب و بارانند
سرخوشانی که در سماعی سرخ	پای کوبان و دست افشانند
گرنسیمی زسوی دوست رسد	باغی از برگ‌های لرزاند
برگ‌ها می‌روند شاد، ولی	زخم‌ها روی شاخه می‌مانند
گرچه گل دسته‌دسته پرپر شد	باز از این دست گل فراوانند.

«صیدی ، ۸۹ : ۱۴۹»

در غزل امین پور دعوت به میدان جنگ ، تشویق همگان به ادامه دفاع تا شکست کامل خصم بعثی است . غزل او از حالت‌های فرد گرایي و درد دل‌های شخصی و خصوصی خارج شده است و من شاعر تبدیل به فردی اجتماعی شده که هم نزدیک را می‌بیند و هم دور را .

به نظر می‌رسد که امین پور غزل را دیرتر از سایر قالب‌ها شروع کرده است و نوعی حالت دوگانگی میان آثار کلاسیک و نو در شعرهای آغازین او در سالهای ۱۳۷۵ الی ۱۳۶۲ مشاهده می‌شود . غزل سفر با مطلع :

بر دل خون من دمی ، دیده نظر نمی‌کند   بر لب خشک من نمی ، دیده تر نمی‌کند
شاهد این مدعاست .

قیصر امین پور با استفاده حساب شده از صنایع بدیعی ، سعی در ساخت غزل به شیوه قدما دارد. این ویژگی البته در سال‌های بعد گریبان غزل‌های او را گرفته ، اندک اندک زبان او در غزل اصلاح می‌شود. (امیری خراسانی ، ۱۳۸۷ : ۹۰)

در غزل امین پور پیوند میان مفاهیم مذهبی و قالب‌های نوین شعر امروز وجود دارد . غزل‌های او «خوش ساخت است» و جامعیت و هماهنگی و «تناسب» بین همه عناصر شعر وجود دارد. در کتاب گل‌ها همه آفتابگردان اند امین پور می‌کوشد فقط روایتگر بی‌طرف حس و حال خودش باشد. او

در دهه ۷۰ در خود خزیده است و شعرهایش غالباً شخصی و حکایت گر حال و روز شاعر است و در حدود ۱/۳ شعرهای او به حدیث نفس شاعر اختصاص یافته است .

در غزل امین پور منابع خیال او بیش از پیش محدود می شود. و او در این کار بسیار محتاط است . بسیار کلی سخن می گوید و البته سخن کلی هم تصویر گری کلی می طلبد. در غزل امین پور تصویرها قدری کهن هم می شوند و در غزل هایش قدری به فضای امروز بر می گردد . او در غزل هایش محافظ کار و کلی گوی است . غزل های او در هاله ای از کلی گویی اند و این شاهد و حاصل نگاه خاص شاعر به این قالب باشد . سلوک شاعرانه امین پور در غزل ها با دیگر قالب های شعری او فرق می کند . غزل های امین پور غالباً ساختاری سنتی دارند و در آنها طرح های ویژه کمتر دیده می شود :

این ترانه بوی نان نمی دهد	بوی حرف دیگران نمی دهد
سفره ی دلم دوباره باز شد	سفره ای که بوی نان نمی دهد
نامه ای که ساده و صمیمی است	بوی شعر و داستان نمی دهد
با سلام و آرزوی طول عمر	که زمانه این زمان نمی دهد

(امین پور، ۸۹: ۱۳۸۱)

زیبایی در غزل قیصر امین پور یک زیبایی کلی است جزء به جزء و این زیبایی کلی فراراست و سیال و کمتر در کفه ترازو جای می گیرد (کاظمی ، ۱۳۸۹ ، ۸۰)

علیرضا قزوه و بررسی محتوای غزل های او :

ابتدا مختصری درباره ی خود علیرضا قزوه بیان می کنیم و سپس در مورد ویژگی های محتوایی غزل های او بحث می کنیم و با بررسی غزل های او به ویژگی های محتوایی غزل او پی خواهیم برد .

علیرضا قزوه ، نخستین روز بهمن چهل و دو در گرمسار دیده به جهان گشود. در زادگاهش تحصیلات را تا دبیرستان پشت سر گذراند . او جز تحصیلات حوزوی ، تا کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی را در ایران و دکتری را در تاجیکستان گذراند . مدیریت صفحه « بشنو از نی » روزنامه اطلاعات یکی از کارهای درخشان قزوه در پرورش استعدادها و رشد و اعتلای شعر انقلاب اسلامی محسوب می شود .

آثار قزوه : ۱- از نخلستان تا خیابان، مجموعه شعر ۲- دو رکعت عشق، خاطرات جنگ ۳- چه عطر شگفتی، یادنامه ۴- پرستو در قاف، سفرنامه حج ۵- میان ماندن و رفتن، جنگ ادبی ۶- شبلی و آتش، مجموعه شعر ۷- این همه یوسف، کنگره بزرگداشت ۸- خورشیدهای گمشده، شاعران تاجیک ۹- قطار اندیمشک، مجموعه شعر